

ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ἰπό

ΦΑΙΔΩΝΟΣ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ

Τακτικοῦ Καθηγητοῦ καὶ Κοσμήτορος
τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Ἐπισκέπτου Καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς

1. Ο ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἔχει ἤδη διαπιστωθῆ ὅτι ἡ Κρητικὴ λογοτεχνία καὶ πρὸ τοῦ 16691, ἰδίᾳ ὁμῶς μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Χάνδακος ὑπὸ τῶν Τούρκων, διὰ τῶν Κρητῶν προσφύγων, ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὰ Ἑπτάνησα: Κρητικὰ ἔργα διασφύζονται δι' ἐπτανησιακῶν ἀντιγράφων², δραματικὰ ἔργα τῆς Κρήτης διασκευάζονται³, ἢ ἐπηρεάζουν ἀναλόγους συνθέσεις ἐν Ἑπτανήσῳ⁴, ἀλλὰ καὶ γενικῶ-

1. Ἰδ. T. Montselese, *Εὐγένια* [1646], a cura di M. Vitti. Napoli 1965, σ. 105 (ἐνθα σημειοῦται ἀντιστοιχία χωρίων τοῦ ζακυνθινοῦ δράματος πρὸς τὸν «Γύπαριν») καὶ G. Spadaro, *Una tragedia neoellenica del XVII secolo, recentemente scoperta, «Byzantion»* 38 (1968), σ. 433 κέξ. (ἰδίᾳ σ. 455-458, ἐνθα σημειοῦται ἀντιστοιχία χωρίων τῆς «Εὐγένιας» πρὸς ἑτέρους στίχους τοῦ ἔργου «Γύπαρις» καὶ πρὸς στίχους τοῦ «Ἐρωτοκρίτου»). Ἄς προστεθῆ ἐνταῦθα ὅτι καὶ οἱ στίχ. 693-696 τῆς «Εὐγένιας»:

*Ἦ Χάροντα ἀλόπητε, μαῦρε καὶ ἀραχνιασμένη,
πῶς παίρνεις νέες κ' ἐρωταριές 'ς τὸν Ἄδην πικραμένες,
ἄνδρες περισσιους τοῦ σπαθιοῦ καὶ ἄπονα τοὺς σκοτώνεις,
μόνον μὲ τὸ δραπάνι σου γιαμιὰ τοὺς θανατώνεις*

δὲν ἀφίστανται τῶν στίχ. 475-476 τῶν δημοδῶν κειμένων τῶν ἐκδοδόμενων ὑπὸ H u b. Pernot («Chansons populaires grecques des XV-XVI siècles». Paris 1931, σ. 60):

*Ἦ θάνατε πικύτατε, ὁποῦ τοὺς νιούς σκοτώνεις
καὶ τὰ κοράσια τὰ ἔμορφα ἐσὺ τὰ θανατώνεις.*

2. Ἰδ. χαρακτηριστικῶς: Β. Κορνάρου, Ἐρωτοκρίτος. Ἐκδοσις κριτικὴ ὑπὸ Στ. Ξανθοῦδίδου. Ἐν Ἑρακλείῳ Κρήτης 1915, σ. XII κέξ. — Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἀναθεωρηθεῖσα [Ἀθῆναι 1954], σ. 24 κέξ. — Γ. Χορτάτση, Κατζοῦρμος. Κριτικὴ ἔκδοσις Λ. Πολίτη. Ἑρακλείου Κρήτης 1964, σ. οδ' κέξ.

3. Ἰδ. Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος (ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων κειμένων). Ἀθῆναι 1958, σ. 21-32.

4. Ἰδ. Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, Σαβόγιας Ρούσμελης. Ἀθῆναι 1971, σ. 13-16, 28-30. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰ δραματικὰ ἔργα τοῦ Π. Κατσαίτου (ἀρχαὶ ΙΗ' αἰ.), πέρα τῶν γενικωτέρων γλωσσικῶν στοιχείων, παρουσιάζεται ἐμφανῶς ἢ ἐπίδρασις ἔργων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας. Στοιχεῖα τινὰ ἀναλογιῶν μεταξὺ «Ἰφιγενείας» καὶ «Θυέστου» τοῦ Π. Κατσαίτου καὶ τῶν ἔργων «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», «Ἐρωφίλη» καὶ «Γύπαρις» ἐσημείωσεν ἡδὴ ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς («Κατσαίτης». Κριτικὴ ἔκδοσις. Athènes 1950, σ. 294, 295, 302-303, 307). Ἴδου καὶ ἄλλαι ἀντιστοιχίαι:

τοῦ πλοῦτου ἀχορταγιά
(Ἐρωφ., Χορ. Γ', 373)
τὴν μιὰ τοῦ πλοῦτου ἀχορταγιά γεννᾷς
(Κατ., Ἰφιγ. Β', 339)

τερον κρητικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων ἀπηχῆσεις ἀνευρίσκομεν εἰς ἔργα Ἑπτανησίων ποιητῶν, καὶ Προσολωμικῶν¹ καὶ τοῦ Δ. Σολωμοῦ².

Ἐκ τῶν Προσολωμικῶν ποιητῶν ἔχουν ἤδη διαπιστωθῆ ἐπιδράσεις τῶν ποιήσεων τοῦ Στεφάνου Ξανθοπούλου (μέσα ΙΗ' αἰ.) ἐπὶ τὸ ἔργον τοῦ Δ. Σολωμοῦ, Ἴω. Βιλλαρᾶ καὶ Δ. Τζουκαλᾶ³.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Στέφ. Ξανθόπουλος ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν ἔργων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας καὶ δὴ καὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κατωτέρω χωρίων :

*Τὰ μάτια, ὁ νοῦς μου κ' ἢ καρδιά κ' ἢ ὄρεξι ἠελῆσα
κ' ἐσμῖξαν καὶ τὰ τέσσερα, ὄντε σὲ ζγουραφίσα*
(Ἐρωτ., Γ', 436-437)

*Τὰ μάτια, ὁ νοῦς μου καὶ ἢ καρδιά, τὰ τρία αὐτὰ ἐθελῆσα,
χωρὶς κοντύλι καὶ χαρτί, κυρά μου, σοῦ ἱστορῆσα*
(Ξανθ., ΙΙΙ, 1-2)

Βασανισμένη μου καρδιά, νοῦ μου διασκορπισμένη
(Ἐρωφ., Β', 439)

Περιορισμένη λογισμέ, ζῆσί μου περικαμένη
(Φορτ., Γ', ε', 365)

Περιορισμένο λογικὸ καὶ νοῦ διασκορπισμένο
(Ξανθ., VI, 1)

Συγγένειαν παρουσιάζουν καὶ οἱ στίχοι Γ' 1365 κέξ. καὶ 1522 κέξ. τοῦ

¹Ω πλῆσια καλορρίζικη καὶ πλῆσια
χαριτωμένη τύχη τῶν ἀνθρώπων
(Ἐρωφ., Χορ. Β', 467-468)

²Ω πλῆσια καλορρίζικη ζωὴ καὶ ἀναπαμένη
καὶ νά 'σονν καὶ 'ς τοὺς βασιλεῖς ἔτσι χαριτωμένη
(Κατσ., Ἰφιγ. Α', 49-50)

Ψηλότατέ μου βασιλιᾶ
(Ἐρωφ., Δ', 149 καὶ Ἰντ. Γ', 1)

Ψηλότατέ μου βασιλιᾶ
(Κατσ., Ἰφιγ. Α', 119)

Καὶ σάρκα ἐκ τὴν σάρκα μου, κ' αἷμα ἐκ τὴν καρδιά μου
(«Ρίμα θρηνητικῆ» Πικατόρου, 413)
σάρκα ἀπὸ τὴν σάρκα μου καὶ ὄστοῦν ἐκ τῶν ὄστων μου
(Κατσ., Ἰφιγ. Γ', 119)

Ἄλλὰ τὸ θέμα τῶν ἐπιδράσεων Κρητικῶν ἔργων ἐπὶ τὰ δράματα τοῦ Π. Κατσαίτου ἀπαιτεῖ εἰδικὴν ἔρευναν.

1. Ἰδ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Προσολωμικοί. Τεῦχ. Β': Νικόλαος Κουτούζης. Ἀθῆναι 1966, σ. 20 κέξ.

2. Ἰδ. Ἐμ.μ. Χατζηγιακούμη, Νεοελληνικαὶ πηγαὶ τοῦ Σολωμοῦ. Ἐν Ἀθῆναις 1968, σ. 25 κέξ.

3. Ἰδ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Προσολωμικοί. Τεῦχ. Α': Στ. Ξανθόπουλος - Ἀνδρ. Σιγοῦρος. Ἀθῆναι 1966, σ. 14-17.

«Ἐρωτοκρίτου» (ἐνθα ὁ ἥρωσ ἐκφράζει τὸν πόνον τοῦ πρὸς τὴν Ἀρετοῦσαν διὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀπομάκρυνσίν τοῦ καὶ διατυπώνει πρὸς αὐτὴν ἐπιθυμίας, ἣ περιγράφεται ἢ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου σκηνῆ τῆς τελευταίας συναντήσεως τῶν δύο νέων) πρὸς στίχους τοῦ ποιήματος ὑπ' ἄρ. VIII τοῦ Στεφ. Ἐκθοπούλου (ἐνθα ἐπίσης διατυποῦνται παράπονα καὶ ἐκφράζονται ἐπιθυμῖαι). Παρὰ δὲ τὴν ἔλλειψιν γενικῶς φραστικῆς ὁμοιότητος, ἀπαντοῦν ἐν τούτοις καὶ κοινοὶ ἐκφραστικοὶ τρόποι :

Ἐσίμωσε τὸ τέλος μου
(Ἐρωτ., Γ', 1365)
ἐσίμωσε ἡ φαρμακερὴ ὥρα
(Ἐανθ., VIII, 1)

Μιὰ χάρι, ἀφέντρα, σοῦ ζητῶ κ' ἐκείνη θέλω μόνο
· · · · ·
τὴν ὥρα π' ἀρραβωνιαστῆς νὰ βαρυναστενάξης
(Ἐρωτ., Γ', 1371, 1373)

Μιὰ χάρι μόνον σοῦ ζητῶ, ἀγάπη μου, κυρά μου,
τὴν ὥρα ποὺ θὰ ξεψυχῶ, νὰ βρῖσκεσαι κοντά μου
(Ἐανθ., VIII, 11-12)

...Ἀφέντρα καὶ κερὰ, τὸ ὄρες θωρῶ σιμόνον
καὶ φαίνεται μου κι ὁ οὐρανὸς καὶ τᾶστρη μὲ πλακόνου,
τὰ μέλη μου ψυχομαχοῦν, ἡ δύναμί μου ᾄθη.
(Ἐρωτ., Γ', 1523-1525)

Τὰ μέλη μου τοῦ ἀρρίζικου ἀρχίζον νὰ νεκρῶνον
παλμοὶ τοῦ ψυχομαχητοῦ τὰ στήθη μου πλακόνου.
(Ἐανθ., VIII, 5-6)

Ἀντιστοιχίαι τέλος περιγραφῆς τῆς δυνάμεως καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ἀφροδίτης παρατηροῦνται μεταξύ τοῦ ὑπ' ἄρ. XII ποιήματος τοῦ Στεφ. Ἐκθοπούλου καὶ τῶν στίχ. 31 κέξ. τοῦ ἀνωτέρου Μονολόγου τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῶν στίχ. 100 κέξ. τοῦ Β' Ἰντερμ. τοῦ «Φορτουνάτου»¹.

2. ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ — ΟΙ «ΤΡΕΛΛΕΣ ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΗΔΕΣΤΑΤΕΣ» ΚΑΙ Ο ΔΙΟΝ. ΣΟΛΩΜΟΣ

Εἰς τὴν Ε' ἐνότητα τοῦ «Διαλόγου»² τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ἐνθα ἡ συζήτησις στρέφεται περὶ τὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους, τοῦ *Σοφολογιστάτου*

1. Ἰδ. G. Morgan, Three Cretan manuscripts, «Κρητικὰ Χρονικὰ» Η' (1954), σ. 69-71.

2. Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐξ ἀντιγράφου ἀποσταλέντος ὑπὸ τοῦ Γ.

υποστηρίζοντας ότι η δημοτική γλώσσα δεν είναι ενιαία, αλλά τα ιδιώματα καθιστούν την μεταξύ των Ελλήνων συνεννόηση δυσχερή, ο Ποιητής παρατηρεί ότι η βάσις τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας είναι κοινή και ότι οί "Ελληνες όλων τῶν περιοχῶν εὐχερῶς μεταξύ των συνεννοοῦνται· τὸ αὐτὸ δὲ διαπιστοῦται και εἰς τὰ γραπτὰ λογοτεχνικά ἔργα.

«Και αὐτὲς οἱ λέξεις εἶναι οἱ ἴδιες, μὲ τὲς ὁποῖες βρισκω γραμμὴν τῇ «Βοσκοπούλλα», πoίημα ὁποῦ δὲν εἶναι γυναικα νὰ μὴ γνωρίζῃ και ἔχει ᾿ς τῇ ράχι του χρόνους διακόσιους. Εἶδαμε τὰ Κλέφτικα τυπωμένα και γνωρίζουμε κι ἄλλα ἀπ' αὐτὰ και || ἐλυπηθήκαμε πὼς θὰ πᾶνε ᾿ς τὰ χέρια τῶν νέων τόσες τρέλλες ποιητικὲς και ἀηδέστατες, ἀλλὰ || ἐπαρατηρήσαμε πὼς δὲν ἔχουν μία λέξι πὸν νὰ μὴ σώζεται ᾿ς τῇ Ζάκυνθο».

᾿Ο Ἰάκ. Πολυλάς παρέλιπε¹, δι' ἄγνωστον λόγον, τὸ ἐντὸς καθέτων γραμμῶν χωρίον, εἰς τὴν παράλειψιν δὲ ταύτην ἠκολούθησαν, πλὴν ἄλλων, και οἱ Σολωμιστὰι κκ. Ν. Β. Τωμαδάκης² και Λ. Πολίτης³. ᾿Ο πρῶτος τούτων, στηριζόμενος εἰς τὸ κείμενον, ὡς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἰακ. Πολυλά, θεωρεῖ ὅτι ἡ φράσις «και γνωρίζουμε κι ἄλλα ἀπ' αὐτὰ» σημαίνει «ὅτι [ὁ

Τερτσέτου εἰς τὸν Ἰάκ. Πολυλᾶν, ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν «Εὐρισκομένων» τοῦ Διον. Σολωμοῦ, τῷ 1859 (σ. νστ'-ση). Ἐκεῖθεν ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ: Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὰ Ἔργα τοῦ Διον. Σολωμοῦ. Ἀθῆναι 1954, σ. 158 κέξ. (και τοῦ Αὐτοῦ, Δ. Σολωμοῦ «Ἀπαντα». Ἐκδόσεις «Γρηγόρη». Ἀθῆναι [1969], σ. 199 κέξ.) και Λ. Πολίτη, Διον. Σολωμοῦ «Ἀπαντα». Τόμ. Β': Πεζὰ και Ἱταλικά. «Ἰκαρος» [Ἀθῆναι] 1955, σ. 11 κέξ. Περὶ τοῦ «Διαλόγου», ἰδ.: Ν. Β. Τωμαδάκη, ᾿Ο Σολωμός και οἱ Ἀρχαῖοι. Ἀθῆναι 1943, σ. 138-141. (Τοῦ Αὐτοῦ, Τὰ Ἔργα τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. πθ' - ἠδ'). R. F a h r n e r, Neugriechische Gespräch. Der Dialog des D. Solomos. München 1943 (και κρίσιν Ν. Βέη, «Νέα Ἐστία» 35 (1944), σ. 462-463). Κ. Θ. Δημαρᾶ, Σημειώσεις γύρω στὸ «Διάλογο», «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση» Γ' (1948), σ. 272-275. Ν. Α. Βέη, ᾿Ο «Διάλογος» γνήσιον ἔργον τοῦ Σολωμοῦ, ἐφ. «Ἐλευθερία» 23 Ἰανουαρίου 1949. Ε. Κριαρᾶ, Διονύσιος Σολωμός. ᾿Ο βίος, τὸ ἔργο. Θεσσαλονίκη 1957, σ. 54-61. Μ. Vittì, ᾿Ο Δ. Σολωμός και τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν Ἱταλία, «Νέα Ἐστία» 62, ἄρ. 731 (Χριστούγεννα 1957), σ. 43-49. Τοῦ Αὐτοῦ, Riflessi della questione della lingua italiana sul poeta greco D. Solomos, «Annali dell' Istituto Universitario Orientale» 1 (1959), σ. 79-94. L. Coutelle, Παρατηρήσεις πάνω στὸ χειρόγραφο τοῦ «Διαλόγου» τοῦ Σολωμοῦ, «᾿Ο Ἐρανιστῆς» ΣΤ' (1968), σ. 33-42. Π. Χάρη, Ἑλληνες Πεζογράφοι <Τόμ. Β'. Β' Ἐκδοσι> [Ἀθῆναι 1969], σ. 10-17 [: ἄρθρον χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζονται τὰ κείμενα ὑπὸ τινων λογοτεχνικῶν κριτικῶν !]. Ζησ. Λορεντζάτου, ᾿Ο «Διάλογος» τοῦ Σολωμοῦ. Ἐνας ἀπολογισμός. «Ἰκαρος» [Ἀθῆναι] 1970. Ἀλ. Ἀργυρίου, Κάποιες συνέπειες [Ἀρθρον], ἐφ. «Τὸ Βῆμα» 15 Μαΐου 1971.

1. Δ. Σολωμοῦ, Τὰ εὐρισκόμενα... Ἐν Κερκύρα 1859, σ. οβ'.

2. Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὰ Ἔργα τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 167 (Πρβλ. και τοῦ Αὐτοῦ, Δ. Σολωμοῦ «Ἀπαντα», ἔνθ' ἄν., σ. 212).

3. Λ. Πολίτη, Διον. Σολωμοῦ, Ἀπαντα. Τόμ. Β': Πεζὰ και Ἱταλικά, ἔνθ' ἄν., σ. 22.

Δ. Σολωμός] παρέβαλλε τὰ τυπωμένα δημοτικά τραγούδια πρὸς ὅσα ὁ ἴδιος ἐγνώριζεν ἀπὸ τὰ ἐντόπια»¹. Οὕτως ὅμως δὲν ἐρμηνεύεται ἡ φράσις «*Τρέλλες ποιητικὲς καὶ ἀηδέστατες*», διὰ τῆς ὁποίας ὁ συλλέγων, μελετῶν καὶ ἐπηρεαζόμενος ἐκ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν Ποιητῆς² ἀποκλείεται νὰ ἔχαρκατήριζε ταῦτα. Ὁ κ. Α. Πολίτης θεωρεῖ «πὼς ἡ φράσις πού παραλείπει (σκόπιμα βέβαια καὶ ὄχι κατὰ λάθος) ὁ Πολυλάς εἶναι εἰρωνική καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι σὲ ὠρισμένους λόγιους κύκλους ἢ δημοσίευσί τοῦ Φωριελ θὰ εἶχε δημιουργήσει τέτοιες ἀντιδράσεις. Ὡστόσο ἡ φράσις ξενίζει καὶ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ παρεξηγηθῆ πὼς ἀποδίδει τίς ἰδέες τοῦ ἴδιου τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὰ δημοτικά τραγούδια». Συμπεραίνει λοιπὸν «Κι αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού ἔκαμε τὸν Πολυλᾶ νὰ τὴν παραλείψῃ». Καὶ ἐπιλέγει· «Ἔτσι γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ κείμενο τοῦ «*Διαλόγου*» εἶναι καθιερωμένο πιά, ὅπως μᾶς τὸ παρέδωσε ὁ Πολυλάς, δίστασα νὰ βάλω τὴ φράσις στὸ κείμενο»³. Ἡ παρεχομένη ὅμως ὑπὸ τοῦ κ. Α. Πολίτου ἐρμηνεία (ἀσχέτως καὶ τῶν ἀπόψεων του περὶ ἀντιδράσεως «ὠρισμένων λογίων» κατὰ τῆς συλλογῆς τοῦ C. Fauriel⁴) δὲν νομίζω ὅτι βεβαίως ἱκανοποιεῖ. Ὅπως δὲποτε φαίνεται περίεργος καὶ ἡ διατυπωμένη ἀρχή, νὰ ἐκδίδωνται σήμερον τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ κατὰ τὸ «καθιερωμένον» ὑπὸ τοῦ Πολυλᾶ κείμενον, καθ' ὅσον οὕτως εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἀπλῶς παρακάμπτεται ἢ ἀντιμετώπισις δυσχερειῶν.

Ἡ φράσις, ὡς ἔχει ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τοῦ Σολωμικοῦ κειμένου, εἶναι ἴσως δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῆ ἐπὶ τῇ βάσει γλωσσικῶν καὶ πραγματικῶν στοιχείων. Πρέπει δὲ νὰ ὑπομνησθῆ ὅτι σκοπὸς τοῦ Δ. Σολωμοῦ εἰς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τοῦ «*Διαλόγου*» εἶναι ἡ ἀπόδειξις ὅτι κείμενα τῆς νεωτέρας γραμματείας, διαφόρων χρονικῶν περιόδων, τοπικῆς προελεύσεως καὶ ποιότητος εἶναι γλωσσικῶς προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Ἡ πρόθεσις ἀπὸ + *Αἰτ.*, μάλιστα μετὰ τὸ ἐπίθετον ἄλλος, ἔχει τὴν σημασίαν τῆς «ἐξαιρέσεως»⁵. Ὡστε, «*γνωρίζουμε κι ἄλλα ἀπ' αὐτὰ*» δύναται

1. Ν. Β. Τωμαδάκης, Τὰ Ἔργα τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ἐνθ' ἄν., σ. ρα'.

2. Ἐμ.μ. Χατζηγιακουμῆ, Νεοελληνικαὶ πηγαι τοῦ Σολωμοῦ, ἐνθ' ἄν., σ. 124 κέξ.

3. Α. Πολίτης, Διον. Σολωμοῦ, Ἄπαντα. Τόμ. Β': Πεζὰ καὶ Ἱταλικά, ἐνθ' ἄν., σ. 289.

4. C. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne [...] Tome Ier. A Paris 1824. Περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης ἰδ. Δ. Α. Πετροπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (1771-1850), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 8 (1953-1954) 1956, σ. 68 κέξ. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἀνέκδοτα κείμενα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ C. Fauriel, «Λαογραφία» 16 (1956), σ. 193-213. M. Ibronic, Cl. Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe. Paris 1966.

5. Ἰδ. Ἀχ. Τζαρτζάνου, Νεοελληνικὴ Σύνταξις (τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς). Δεύτερη ἐκδοσις [τόμος] Α'. Ο.Ε.Σ.Β. [Ἀθήναι] 1946, σ. 188.

νά σημαίνει «γνωρίζομεν καὶ ἄλλα ἐκτὸς αὐτῶν» (τῶν Κλέφτικων, Δημοτικῶν τραγουδιῶν). Στιχουργήματα δέ, χαρακτηριζόμενα ὡς «τρέλλες ποιητικὲς καὶ ἀηδέστατες», διὰ τὰ ὁποῖα ὁ Δ. Σολωμὸς λυπεῖται, διότι «θὰ πᾶνε ᾿ς τὰ χέρια τῶν νέων», πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀνήκουν εἰς τεχνοτροπίαν διάφορον ἐκείνης, καθ' ἣν ἔχουν συνταχθῆ ἡ «Βοσκοπούλλα» καὶ μάλιστα τὰ «Κλέφτικα».

Θεωρῶ πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα ὑπόκειται ὑπαινιγμὸς εἰς στιχουργήματα ἴσως φανερωτικά, ὡς τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὰς συλλογὰς «Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν» (1790)¹ καὶ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα» (ἐκδ. : 1792, 1809, 1816)². Ἄς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν δὲ ὅτι στιχουργήματα τῶν συλλογῶν αὐτῶν ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς μεταγενεστέρας τῶν πρώτων ἐκδόσεων χειρογράφους συλλογὰς καὶ δῆ καὶ εἰς Ἑπτανησιακάς³.

Ὁ Δ. Σολωμὸς ἐγνώρισε τὰ Κλέφτικα, διὰ τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως, ἐγνώρισε καὶ ἄλλα τραγούδια, διὰ τὰ ὁποῖα ὁ χαρακτηρισμὸς του εἶναι βαρῦς. «Ἄλλὰ» (= ὅμως, ἐν τούτοις) παρετήρησε «πὼς δὲν ἔχουν μία λέξι πὸν νὰ μὴ σφίζεται ᾿ς τὴ Ζάκυνθο». Αἱ τελευταῖαι προτάσεις προσδιορίζουν ἐννοιολογικῶς ἀκριβέστερον τὸ κύριον θέμα τῆς παραγράφου ἐν τῷ «Διαλόγῳ».

3. ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΑΝΩΝΥΜΩΝ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑΤΩΝ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸ βον ἡμισυ τοῦ ΙΗ' καὶ τὸν ἀρχόμενον ΙΘ' αἰῶνα συνεκροτοῦντο χειρόγραφοι συλλογαὶ ποιήσεων⁴, ἀνωνύμως εἰς αὐτάς

1. Ἰδ. Ρήγας, Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν. Ἐπιμέλεια : Παν. Σ. Πίστας. Ἀθήνα 1971 (ἔνθα καὶ βιβλιογραφία).

2. Ἰδ. Α. Βρανούση, Ρήγας <Βασικὴ Βιβλιοθήκη «Ἄετοῦ», ἀρ. 10> Ἀθήναι [1953], σ. 128 κέξ. (ἔνθα καὶ βιβλιογραφία).

3. Σ. Καββαδία, Ἄγνωστα ζακυνθινὰ στιχουργήματα [συλλογῆς πρὸ τοῦ 1828], «Παρνασσός» Ζ' (1965), σ. 566. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νεοελληνικά Σημειώματα, Αὐτόθι, Η' (1966), σ. 158.

4. Περί τῶν χειρογράφων ἀνθολογιῶν ποιήσεων, ἰδ. Α. Camargiano, Influența poeziei lirice neogrecești asupra celei românești. București 1935 (ἔνθα καὶ βιβλιογραφία). Κ. Θ. Δημαρᾶ, Προϋποθέσεις καὶ δοκιμὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ἀθήνα 1947, σ. 18 κέξ. Α. Βρανούση, Ρήγας, ἔνθ' ἄν., σ. 204. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἑπτανησιακὰ στιχουργήματα ἐξ ἀνεκδότου κώδικος, «Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» ΣΤ' (1956) 1957, σ. 59 κέξ. Τοῦ Αὐτοῦ, Νέαι ἔρευναι περὶ τοὺς Ζακυνθίους ποιητὰς καὶ πεζογράφους (Ἄγνωστοι πηγαὶ καὶ ἀνέκδοτα κείμενα). Ἀθήναι 1959, σ. 94. Π. Μουλλᾶ, Μεταφράσεις καὶ πρωτότυπα κείμενα ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα (περιγραφή ἐνὸς κώδικα), «Ὁ Ἐραμιστῆς» Γ' (1965), σ. 215-217. Σ. Καββαδία, Ἄγνωστα ζακυνθινὰ στιχουργήματα, ἔνθ' ἄν., σ. 554 κέξ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νεοελληνικά Σημειώματα, ἔνθ' ἄν., σ. 155 κέξ. Α. Βρανούση, Θούρια καὶ προκηρύξεις τοῦ Εἰκοσιένα σ' ἓνα χειρόγραφο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας,

καταχωριζομένων, αἵτινες παρέχουν ἰκανὸν ἐνδιαφέρον κυρίως γραμματολογικόν (σπανιώτερον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας τῶν στιχουργημάτων), ἀλλὰ καὶ γλωσσικόν.

Μικρὰ χειρόγραφος ἀνθολογία, ἄγνωστος μέχρι τοῦδε, περιέχουσα ἑλληνικά καὶ ἰταλικά στιχουργήματα, οὐχὶ πάντα ἑπτανησιακά, Ζακυνθινῆς δὲ μὴ προελεύσεως, ἀνήκειν εἰς τὸν ἀείμνηστον ποιητὴν Μαρίνον Σιγοῦρον. Ἡ ἀνθολογία αὕτη ἀπαρτίζεται ἐξ ὀκτῶ φύλλων χάρτου, σχήμ. 20 × 28 ἐκ. μ., ἅτινα περιεβάλλοντο διὰ ναστοῦ χάρτου. (Σήμερον σφάζεται μόνον τὸ τελευταῖον φύλλον τοῦ περιβλήματος). Πότε κατηρτίσθη ἡ ἀνθολογία αὕτη δὲν εἶναι γνωστόν· ἡ μνεῖα ὅμως ἐν τῇ τρίτῃ σελίδι τοῦ ἐξωφύλλου, διὰ διαφορῶν χειρῶν, σεισμῶν τοῦ 1786¹ καὶ 1840² ὑποδηλοῦ καὶ τὸ χρονικὸν ὄριον καταγραφῆς τοῦλάχιστον τῶν κειμένων εἰς τὴν Ἀνθολογίαν, ἥτις ἀνῆκε ποτέ εἰς τινὰ «Γεώργιον» (φύλλ. 8ν).

Εἰς τὴν Ἀνθολογίαν περιλαμβάνονται τὰ ἐξῆς κείμενα :

1 (φύλλ. 1r): *P(er) applaudire alla | Virtù singolare del molto*
<sig>nore | Nicolò Cotusi [Σονέττον]

Inc.: *Qual volante, qual penna à tuoi pennelli*

Des.: *se dalla Onnipotenza e stata sia.*

Ἐν τῷ στιχουργήματι τούτου ἐπαινεῖται κυρίως ὁ Νικ. Κουτούζης (1741-1813)³ ὡς ζωγράφος.

2 (φύλλ. 3r): Ἀνεπίγραφον στιχουργήμα ἀποτελούμενον ἐκ τεσσαράκοντα ὀκτῶ ἰαμβικῶν 15συλλάβων στίχων, μεθ' ὁμοιοκαταληξίας.

Inc.: *Ὅποιος θὲ νὰ μετωριστῆ μ' ἐμένα τὸ Μπαμπάλη*

Des.: *ἀπὸ τὰ νύχια ὡς τὴν κορφή γεμάτη ἀναλατρία.*

Ἡ οἰκογένεια Μπαμπάλη ἀπαντᾷ ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ 1565⁴. Ἡ μνεῖα ὅμως ἐν τῷ στιχουργήματι τοῦ Διον. Κούρτζολα (ἂν πρόκειται περὶ τοῦ συμβολαιογράφου: 20 Νοεμβρίου 1788 - 13 Νοεμβρίου 1814)⁵, ὅστις φαίνεται ὅτι

«Θησαυρίσματα» Δ' (1967), σ. 177 κέξ. Π. Πίστα, Ἡ πατρότητα τῶν στιχουργημάτων τοῦ «Σχολείου τῶν ντελικάτων ἑραστῶν». Ἡ συμβολὴ τῆς χειρόγραφης ἀνθολογίας Γραμματικοῦ, «Ἑλληνικά» 20 (1967), σ. 393 κέξ.

1. «1786 δεκεμβρίου 19 Παρασκευὴ ξημερόνοντας ἦς τὰς 2 μισὶ ὄρες τὶς νιχτὸς ἔκαμε ἕνας σησμός φοβερός».

2. «1840 ὀκτωβρίου 18 ἡμέρα παρασκευὴ μνημὴ τοῦ ἀγίου λουκά ἐκαμεμε ἕνα συσμός φοβερός».

3. Φ. Κ. Μπομπουλιδίου, Προσωπικοί. Τεύχ. Β': Νικόλαος Κουτούζης. Ἀθήναι 1966.

4. Α. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α': Ἱστορικὸν - Βιογραφικόν. Ἀθήναι 1963, σ. 445.

5. Α. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α', ἔνθ' ἀν., σ. 327.

κατεγίνετο εἰς «τὲς σατιρικὰς ρίμες» (στίχ. 14), ἐπιτρέπει ἀκριβέστερον χρονικὸν προσδιορισμὸν τοῦ κειμένου.

3 (φύλλ. 4r): Ἀνεπίγραφον στιχοῦργημα, κατὰ Ἀναστ. Ξυδιᾶ¹, ἀποτελούμενον ἐξ ἑβδομήκοντα καὶ δύο τροχαϊκῶν 8συλλάβων στίχων, μεθ' ὁμοιοκαταληξίας.

Inc.: *Μωρέ, μπράβο σου, Ξυδιά*

Des.: *Τὸν Ξυδιά νὰ τὸν <ν> τροπιᾶστε.*

Ἡ μνεῖα τῶν Διον. Ροῦδου², Διον. Γρυπάρη³, Παν. Ταβουλάρη⁴, Γ. Μανδρικάρδη⁵ κ.ἄ. ἐπιτρέπει νὰ περιορίσωμεν τὸν χρόνον συντάξεως τοῦ στιχοῦργήματος μέχρι τοῦ 1835.

4 (φύλλ. 5r): *Πρὸς τὸν Κύριον κόμιτα Ἰωάννην Σολωμόν, λεγόμενον) Λεονταράκη.*

Inc.: [^τΩ] *Διάολε, ἀὸ τὴν εὐρημες!*

Κ' ἐκεῖνο ἄ σοῦ πιτύχη,

— *cospetto!* — *σὸ τὴν ἔκαμες.*

Ποιός θά 'χη τέτοια τύχη!

Τὸ σατιρικὸν τοῦτο στιχοῦργημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν πολύκροτον δίκην τοῦ Δ. Σολωμοῦ⁶ ἀπαρτίζεται ἐξ ἑννέα 4στίχων στροφῶν καὶ ἐξ εἴκοσι καὶ ἑνὸς 8συλλάβων τροχαϊκῶν στίχων.

5 (φύλλ. 7r): Στιχοῦργημα ἀνεπίγραφον ἀποτελούμενον ἐκ δέκα καὶ ὀκτῶ τετραστίχων στροφῶν ἐξ 8συλλάβων καὶ 7συλλάβων ἐναλλασσομένων τροχαϊκῶν στίχων μεθ' ὁμοιοκαταληξίας τοῦ τύπου: αβγβ.

1. Ἰδ. Α. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α', ἐνθ' ἄν., σ. 490.

2. Ἰδ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι. Ἀθήναι 1943, σ. 134 κέξ, Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Ἀθήναι 1958, σ. 35-36.

3. Ἰδ. Σπ. Δὲ Βιάζη, Διον. Γρυπάρης, «Κυψέλη» (Ζακ.), Γ' (1886), σ. 33-34, 41-43, 50-57, 59-61. (Πρβλ. καὶ Ντ. Κονόμου, Ζακυθῖνοι σατιρογράφοι. Ἀθήνα 1962, σ. 72-76, 102).

4. Ἰδ. Δ. Σολωμοῦ, Ἄπαντα [...] ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σ. Ραφτάνη. Ἐν Ζακύνθῳ 1880, σ. 266 (Σημειώσεις: Σπ. Δὲ Βιάζη). Α. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α', ἐνθ' ἄν., σ. 632.

5. Ἰδ. Α. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α', ἐνθ' ἄν., σ. 388.

6. Ἰδ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὰ Ἔργα τοῦ Διον. Σολωμοῦ. Ἀθήναι 1954, σ. νγ' - ξβ' (ἐνθα καὶ βιβλιογραφία). Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Σολωμικά, «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας» ΙΑ' (1956), σ. 89 - 106, 111-113.

Inc. : Ἦλθ' ἡ ὥρα νὰ μισσεύσω
λακταρίζω καὶ δειλιῶ,
δὲν ἤξεύρ' αὐτοῦ ποῦ ἴπάγω,
φῶς μου, ἂν σὲ ξαναδῶ.

Παραλλαγαὶ τοῦ στιχοῦργήματος ἔχουν καταγραφῆ καὶ ἐξ ἑτέρου ζακυνθινοῦ χειρογράφου¹, εὑρηνται δὲ καὶ εἰς ἐκδόσεις 1835², 1842³, 1851⁴.

6 (φύλλ. 8r): «*Ἐλεγχος γενικός*». Στιχοῦργημα ἀποτελούμενον ἐκ τριάκοντα καὶ μιᾶς τετραστίχων στροφῶν ἐκ ὁσυχάτων τροχαϊκῶν στίχων μεθ' ὁμοιοκαταληξίας τοῦ τύπου: ααβα.

Inc. : Τί ἄσυστόλως
ὁ κόσμος ὄλος
ἔφθασε νά ἴναι
φεντιὰ καὶ δόλος.

Τὸ στιχοῦργημα, ὅπωςδὴποτε μὴ Ἑπτανησιακόν, ἔχει διασωθῆ διὰ πολλῶν χειρογράφων, ἐξ ὧν ἓν ἐγράφη τῷ 1805, παρελήφθη δὲ καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τίτλον: «*Διάφορα ἠθικὰ καὶ ἀστεῖα στιχοῦργήματα*» ἐκδοθεῖσαν ἀνθολογίαν τοῦ Ζ. Δαούτη (1818). Φαίνεται ὅτι τὸ στιχοῦργημα τοῦτο ἦτο εὐρύτερον γνωστὸν πρὸ τοῦ 1817, ἂν δεχθῶμεν ἀπόπειραν ἀναιρέσεως τοῦ περιεχομένου του ὑπὸ Μιχ. Περγικάρη⁵.

1. Ἰδ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νέαι ἔρευναι περὶ τοὺς Ζακυνθίους ποιητὰς καὶ πεζογράφους, ἐνθ' ἄν., σ. 94-95, ἐνθα καὶ ὑποδεικνύεται ἐπίδρασις τοῦ στιχοῦργήματος αὐτοῦ ἐπὶ τὸ Σολωμικόν «*Εἰς φίλον ψυχορραοῦντα*».

2. Ἄσματα διαφόρων ποιητῶν [...] Ἐν Ναυπλίῳ. Ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Τόμπρα καὶ Κ. Ἰωαννίδου, 1835, σ. 100-101.

3. N. Tommaseo, *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci*. Vol. III. Venezia 1842, σ. 27.

4. M. de Marcellus, *Chants du peuple en Grèce*. Tom. II, σ. 138 (ἐκ ΚΠόλεως).

5. Ἐπὶ τοῦ θέματος ἰδ. ὅσα σημειοῦνται ὑπὸ Λ. Βρανούση, *Οἱ Πρόδρομοι <Βασικῆ Βιβλιοθήκη «Ἄετοῦ» ἀρ. 11>* Ἀθήναι [1955], σ. 73-74.